

Kızıldeniz: Kayıp Mekânın İzinde

Alexis Wick, Çev. Ezgi Dikici

İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2023, 318 sayfa, ISBN: 978-625-8022-39-1.

Merve SAVAŞ*

“Hani sizin anıtlarınız, savaşlarınız, şehitleriniz? Kabile hafızanız hani? Efendiler, kilitlidir. İşte şu gri kasabada, denizde. Deniz saklamaktadır onları. Deniz tarihtir.” (Derek Walcott)

Eserde gördüğümüz, Walcott’un da ifadelerinde belirttiği gibi, deniz bir tarihi kapsamaktadır. Nitekim Kızıldeniz ise günümüzde bilinen hâliyle, coğrafi yapısı baz alındığında kuzeybatı-güneydoğu doğrultusuna kadar uzanmış, akabinde Afrika’nın kuzeydoğusunu Arap Yarımadası’ndan ayırarak Doğu Akdeniz’i Batı Hint Okyanusu’na bağlamış olan uzun ve oldukça dar bir su kütleini ifade etmektedir. Coğrafi yapısı itibarıyla tarih boyunca birçok devlet tarafından önem arz eden bu deniz ise çeşitli mücadele sahaları içinde yer almaktadır. Tarihsel devirlerde güç temerküzüne maruz kalmış olan bu denizin serüvenini Alexis Wick’in kaleme almış olduğu eser üzerinden okumak mümkündür.

Yazarın da eserinde yer vermiş olduğu üzere, günümüzde Kızıldeniz olarak isimlendirilen deniz sahası Osmanlı belge dilinde *Bahr-i Süveyş* olarak kendisine yer bulmaktadır. Bu noktadan hareketle, Osmanlı Devleti’nin liman gücünü temsil eden bu tabir 19. yüzyılın belge diline de yansıtılarak değişikliğe uğramış, ardından *Bahr-ı Ahmer* yani bugünkü Kızıldeniz ismi ile anılmaya başlamıştır.

Eserin giriş bölümünde kitabın yazılış amacını aktaran yazar; bu kitabın Kızıldeniz’i tarih disiplininin alanına dâhil etmek gibi bir amacının olmadığını, daha çok Avrupamerkezciliğin tenkidini daha ileri bir safhaya götürerek modern coğrafyanın düzenleyicisi kategorilerinin yani deniz, okyanus, bölge gibi tanımların objektif olarak sunulduğunu tasvir etmektedir. Bu ifadelerin ardından ise yazar, yukarıda

* Doktora Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, mervesavas66@gmail.com

değinilmiş olan kategorilerin tarih ve coğrafyanın özerk disiplinler olarak ortaya çıktığı erken dönemlerde, 19. yüzyıl Avrupa'sında beşerî bilimlerin başlamasıyla birlikte şekil alan belirli bir söylemsel oluşuma ait olduğunu okuyucuya aktarmaktadır. Bu tespitin yanı sıra yazar, kitabın yazılış gayesinin deniz kavramını daha detaylıca süzgeçten geçirerek denizsellik konusunun tarihsel yazının bir alt basamağından daha çok şey ifade ettiği meselesinin önemine vurgu yapmaktadır. Kızıldeniz hakkında yazılmış eserlere farklı bir bakış açısı katan yazarın bu yapıtı beş bölümden mütevellittir.

Eserin birinci bölümünde “Ortadaki Yer: Kızıldenizin Jeo-Tarihi” başlığı altında yazar, bir isim üzerinden Kızıldeniz'i tanımlamaktadır. Bu bölümde bilfiil Kızıldeniz kelimesinin kökeni üzerinde duran yazar, Kızıldeniz'in topoğrafik yapısı hakkında bilgi vermektedir. Akabinde Kızıldeniz'in coğrafi ve jeolojik durumu hakkında tespitlerde bulunmuştur. Öyle ki yazar, Kızıldeniz'in bir çöl kuşağı içerisinde yer aldığını söyleyerek kuraklığın coğrafyada meskûn olduğunu, bundan mütevellit nüfus yapısının da daha az olduğunu dile getirmektedir. Ancak belirtmekte fayda vardır ki, coğrafi yapı olarak farklı bir konumda olan Kızıldeniz'in, liman şehirleri açısından da önemi büyüktür. Filhakika, yazarın da eserinde yer verdiği üzere sadece coğrafi yapının bölge üzerinde etkili olmadığı, ticari ve dinî hayatın da bölgede stratejik önem arz ettiği bilinmektedir.

Eserin bu bölümünde ayrıca Mekke ve Medine şehirleri üzerinden örnek veren yazar, Kızıldeniz'in teolojik etmenler içinde stratejik bir konumda yer aldığından bahsetmektedir. Birinci bölümün “Anlatı Örgüsünün Kurulması” alt başlığında da ifade edildiği üzere, Kızıldeniz muhtemelen üzerinde yolculuk yapılan ilk deniz olma vasfını kazanmış denizdi. Şöyle ki, ismi bilinmeyen fakat yazdıkları ile tecrübeli olduğu anlaşılan bir seyyahın *Eritre Denizi Seyir Defteri* adlı eserinde aktardığı üzere Kızıldeniz'in Erken Antik Çağ'da bölgesel güçler tarafından, refah ve stratejik açıdan değerli bir konumda yer alması nedeniyle daha çok ilgi çektiği bilinmektedir. Bunun haricinde Kızıldeniz'in yapısını anlamak için önemle üzerinde durulması gereken bir husus da mahsulleri ve gelirleri doğrudan Hicaz iaşesine bırakılmış çok sayıda büyük vakfın kurulmuş olması meselesidir. Bilfiil Osmanlı Devleti idaresi altında bulunan Hicaz'ın neredeyse tamamen bu vakıflar yardımıyla ekonomilerini kalkındırdığı ve Osmanlı Devleti hükümdarlarının atalarından almış olduğu bu vakıf uygulamaları ile devletin hazinesine katkı sağladığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple Kızıldeniz ticari yapısından dolayı da ayrı bir ehemmiyet taşımaktadır.

Eserin bu bölümünde değinilen bir diğer konu da Kızıldeniz'in jeostratejik önemidir. Şöyle ki, Topkapı Sarayı arşivinde bulunan bir belgenin muhtevasında görüldüğü kadarıyla, 1525 yılında yazılmış olan bu belgede Cidde'de bulunan, Osmanlı garnizon yapısı ile ilgili olarak Portekizlilerin Hint Okyanusu'ndaki varlığından mütevellit, yeni oluşan küresel durumla alakalı bir rapora ulaşılmıştır. Yazarın beyanına göre, raporun içeriğinden anladığımız kadarıyla raporu ele alan kişinin Osmanlı donanmasının bölge coğrafyasında karşılaşmış olduğu zorlukları anlatarak, Kızıldeniz'in, Aden Körfezi'ni de içene alacak şekilde bir jeostratejik varlık olarak görülmesi gerektiği ifade edilmiş, akabinde ise Kızıldeniz ve Aden Körfezi kıyılarının, kimi Müslüman kimi gayrimüslim hükümdarlar tarafından uğramış olduğu tahribat neticesinde Devlet-i Aliyye'nin bölge üzerinde etkin bir güç olarak varlığını sürdürmesi için yapması

gerekenler aktarılmıştır.

Eserin ikinci bölümünde, “Alaturka Talasoloji, Tarih Felsefesine İlişkin Altı Tez” adlı alt başlıkta, Osmanlı çalışmalarının problemlerine değinilmektedir. Bu bölümde dikkat çeken, yazarın Osmanlı Kızıldeniz’inin bir tarihinin olamayacağı fikri ile boğuşmasıdır. Öyle ki yazar bu bölümde Kızıldeniz’in, Osmanlı tarihinin tutarlı bir öznesi olarak formüle edilemeyeşinden dem vurarak bu sahada bir Osmanlı tarihinin olmadığını okuyucuya ispatlama çabası içerisine girmektedir. Osmanlı Kızıldeniz’inin olmadığını altı madde hâlinde açıklamaya çalışan yazar, ilk maddede Avrupa’nın deniz sahalarında Osmanlı Devleti’nden daha çok özdeşleştirildiğini ifade etmiştir. İkinci maddede, Osmanlı Kızıldeniz’inin olmaması kuramını provizyonizm olarak betimleyerek, devletin iktisadi-ideolojik yapısında açıklamakta baskın bir paradigma olarak kullanıldığı şeklinde telakki etmektedir. Üçüncü maddede ise yazar, Osmanlı Kızıldeniz’inin olmayışını 19. yüzyılda ortaya çıkmış olan Arap kimliğinin Afrikalının karşısına çıkarmış olduğu gözle görülebilir disiplinler arası ayrımın oluşturduğu bir hudut ile betimlemektedir. Dördüncü maddede, Osmanlı Kızıldeniz’inin olmayışını burada oluşan bir ulusun var olmamasına bağlamaktadır. Beşinci maddede, bölgenin bir arşivinin olmamasına değinerek, Osmanlı belgelerinde Kızıldeniz başlığını taşıyan hiçbir belge tasnifinin bulunmadığından yakınmaktadır. Altıncı maddede ise tekrar, Osmanlı arşiv kataloglarında Kızıldeniz teriminin 19. yüzyılda yaygınlık kazandığını, Arapça kelimelerle oluşturulmuş şekli ile *Bahr-ı Ahmer* olarak isimlendirilen tek bir belgenin olduğunu ifade ederek, Osmanlı Kızıldeniz’inin tarihinin mevcut olmayışını ve bu düşüncenin de tamamen anakronizmden ibaret olduğunu belirtmiştir. Ancak dikkat çeken şey, yazarın bu iddiayı savunma çabası içerisinde oluşudur. Eserin bir bölümünü bu iddia üzerine kurgulayan yazarın sürekli, bir Osmanlı Kızıldeniz’i tarihinin olmadığı düşüncesini okuyucuya ispatlama çabası içerisine girdiği görülmektedir.

Eserin üçüncü bölümünde, Osmanlı Kızıldeniz’inin otoportresi çizilmek istenmiştir. Nitekim yazar bu bölümde, Osmanlı kaynaklarını baz alarak kaynakların nasıl bir Kızıldeniz tasvirinde bulunduğu dair okuyucuya bilgi aktarmaya çalışmaktadır. Birincil kaynakların gerçekliğin, ikincil kaynakların ise sanatın alanına girdiğini söyleyen yazar, tarihsel kalıntıların içerisinde en önemsiz konuyu bile aşırı okuma (overreading) ile çalışmanın doğru olduğunu ifade etmektedir. Yazar ayrıca, Osmanlı deniz tasavvuru konusunu daha çok kullanmış olduğu belgeler üzerinden okuyucuya aktarmaktadır. Bu tasavvuru bir resim tablosuna benzeten yazar, ilk olarak sahneyi kurmakta, daha sonra “Yakın Plan İhtiyaçlar Manzarası” alt başlığı ile başat fırça darbesini resmine vurmakta, akabinde ise arka planı aynalar labirenti olarak tasarlamaktadır. Ardından yazar, Osmanlı deniz tasavvurunu estetik bir silüete kavuşturmak amacı ile otoportrenin ön planını “Denizde Tanrı ve İnsan” başlığı ile sürdürmektedir. Otoportrenin sonucunda ise “Perde Kapanıyor: Zamanı ve Mekanı Yazmak” başlığı altında bölümü nihayetlendirmektedir.

Eserin dördüncü bölümünde ise, “Kızıldeniz’in Bilimsel Olarak İcadı” başlığı altında Kızıldeniz’in ilk olarak kolonyal güçler tarafından ele geçirilmesinden daha evvel metinsel olarak Britanya hükûmeti tarafından ele geçirildiği konusu işlenmiştir. Konu hakkında, bu dönemde söz konusu olan alanla ilgili ilk bilimsel harita hazırlanmıştır. Esasen bu bölümde daha çok Kızıldeniz’in aracılık edilen değil de mutlak

ve homojen bir mekân tasvirinin ortaya konulması düşüncesi savunulmuştur. Nitekim yazar, eserinin bu bölümünde, Akdeniz'e adanan bir kitabın başlığına dair bilinçli olarak bir benzetme yapmaktadır. Ayrıca, her ne kadar Kızıldeniz'in bilimsel olarak ortaya çıkmasından daha önce var olduğunu ifade etmiş olsa da Kızıldeniz'in başka bir anlamı da kapsadığını açıklamaktadır. Öyle ki yazar, burada Kızıldeniz'in bilimsel olarak icat edilmiş olduğunu, yalnızca onun metinsel ve resimsel bir şekilde tanımlanan bir nesne olarak ortaya çıkarıldığını ve dolaylı olarak da emperyal güce uzaktan tabi olmasını sağlamakla kalmadığını ifade etmektedir.

Eserin bu bölümünde, diğer bölümlerde görüldüğü üzere yazarın kendini de tekrarlayarak "Osmanlı Bahr-i Süveyş"iyle Kızıldeniz'in aynı şey olmadığı iddiasını sürdürdüğü görülmektedir. Eserin ileriki kısımlarını da bu düşünce ve kavrayıştan fayda sağlayarak devam ettiren yazar, bu bölümü Kızıldeniz'in bilimsel açıdan icadını inceleyerek devam ettirmiştir. Dördüncü bölümün diğer bir başlığı ise "Mücevhere Giden Yol: Savaş, Ticaret ve Bilim"dir. Yazarın bu başlıktaki anlatımına dayanılarak, 18. yüzyılın sonları Kızıldeniz'in ana kahramanlarının belirlenmiş olduğu bir dönemdir. Nitekim yazar, bu ana kahramanları tüccar ve diplomatlar olarak belirlemiştir. Ardından da bu kahramanlar üzerinden örnek vererek eserinin bu bölümünü devam ettirmiştir. Yazar, Süveyş üzerinden örneklerini sürdürerek burada ticaret yapmasına izin verilen George Boldwin, Warren Hostings ve Memlük beyi olan Muhammeed Ebuz-Zehab gibi kişilerin hikâyesi üzerinden bölümünü tamamlamaktadır. Ayrıca Kızıldeniz coğrafyasının var olmasına muktedir olan devletin İngiltere olduğunu ifade ederek, İngilizlerin bölgedeki varlığının yadsınamaz bir payı olduğunu okuyucuya aktarmaktadır.

Kitabın dördüncü bölümünün diğer bir alt başlığı ise "Osmanlı'nın Dönüştürülmesi"dir. Burada yazar, Kızıldeniz teriminin Osmanlı dünyasında fiilen belirlenmiş olmasını 1850'lere kadar getirmektedir. Ardından, önce Mehmed Said Paşa'nın, akabinde de İsmail Paşa'nın himayesinde kurulmuş olan bir Osmanlı vapur kumpanyasının teşekkülüne dair tartışmaları bu bölümde incelemektedir. Nitekim bu perspektif ile bakıldığında Osmanlı Devleti'nin bölgedeki mevcudiyetinin haritalanmasında etkili olan sömürgeci bir yayılımın olduğu görülmektedir. Filhakika Kızıldeniz'de yapılan bu haritalandırma çalışmaları daha sonra Aden'i de içerisine almaktadır. Bu başlıkta görüldüğü üzere yazar, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki bu emperyal haritalanmanın getirmiş olduğu tehlikenin farkında olduğunu ve Osmanlı Devleti'nin emperyalizminin her şeyden önce bir *coğrafi şiddet* eylemini gerçekleştirdiğinin idrakine varmış olduğunu ifade etmektedir. Bunun üzerine eserde, Süveyş Kanalı'nın açılışı akabinde tasavvur edilen olaylar değişmiştir, özellikle Mısır'ın kaderi emperyalizme, bilhassa da İngiltere Devleti'ne bağlanmaktadır. Bu kanalın açılması ile birlikte Mısır ile Osmanlı arasında da birtakım pürüzler ortaya çıkmaya başlamıştır. Yazar, eserinin dördüncü bölümünün bu alt başlığında Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz üzerindeki haritalanmasını ele alarak, bölgede gerçekleşen olaylar üzerinden Osmanlı Devleti'ni tanımlamaktadır. Eserin bu kısmında başat güç olarak İngilizleri ele alan yazar, Süveyş Kanalı'nın açılmasının akabinde Mısır örneği üzerinden bölgeyi okuyucuya tanıtmaktadır.

Eserin son bölümünde ise yazar, "Talasmani Modernite ve Deniz" başlığı altında Kızıldeniz'i ele almaktadır. "Kurgunun Ötesinde", "Serbest Ticaret İçin Serbest Bir Deniz", "Akdenizcilik",

“Jeotarihselcilik” başlıkları ile bu bölümü sürdüren yazar, daha çok Akdenizcilik üzerinden bir anlatım sağlamaktadır. Yazarın Akdeniz tasavvuru, Afrika’nın Sahra’nın yukarısında kalan bölümü ile Avrupa’nın kuzeydeki, aşağı yukarı kesintisiz bir dağ boyunca korunan bölümünü içeren bir bölgeyi kapsamaktadır. Yazar, “Denizin Kuşatılması” alt başlığında ise Thayer Maha’nın *The Influence of Sea Power upon History* adlı bilinen eserini inceleyerek talasoloji ve tarihi birleştirmektedir. Hakikaten bunun gibi birçok örnek kişi ve eser üzerinden eserini “Tarihin Antropomorfik Öznesi” başlığı altında devam ettiren yazar, bu bölümü “Bilimsel Teoloji” başlığı ile sonlandırmaktadır.

Sonuç olarak Kızıldeniz hakkında bilgiler ihtiva eden bu eser, Kızıldeniz coğrafyası hakkında okuyucuya farklı bir bakış açısı kazandırmaktadır. Yazarın da bahsettiği gibi kitap, Fernald Braduelin’in Akdeniz hakkındaki çalışmasına benzer bir yapıda, Kızıldeniz tarihinin ana hatlarını belirlerken modernitenin getirmiş olduğu unsurları da baz alarak, egemen deniz düşüncesinin erken 19. yüzyıl Avrupa’sında beşerî bilimlerle birlikte nasıl ortaya çıktığının önemini vurgulamaktadır. Eser, kullanılan birinci el kaynaklar bakımından önem taşımaktadır. Fakat belirtmekte fayda vardır ki yazarın, Kızıldeniz’in haritalanmasında Avrupa’nın ön plana çıktığı düşüncesini ispatlama çabası yersiz görülmüştür. Tarihte birçok devlet bölgede var olma mücadelesine girişmiştir. Bu devletlerden biri de Osmanlı Devleti’dir. Eserin birkaç bölümünde yazarın Osmanlı Kızıldeniz’inin olmayışı düşüncesini okuyucuya ispat etme çabası içerisinde olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti kendi dönemi içinde bu coğrafyada meskûn olmuş bir devlet vasfını taşımaktadır. Bu minvalde yazar, İngiltere’nin bölgede aktör bir devlet olarak var olduğu düşüncesini Osmanlı’nın bölgede olmayışına bağlamaktadır. Bu konuda eserinde çeşitli argümanlar geliştirmeye çalışan yazarın, Osmanlı Devleti’nin bölgedeki varlığının da yadsınamaz bir gerçeklik olduğunu unutmaması gerekmektedir. Bundan hareketle, yazarın da belirttiği üzere deniz tarihtir ve tarihte bu coğrafyada yaşamış olan devletlerin de payı yadsınamazdır. Bu nedenle, yazarın bu husustaki düşüncesini de okurlara bırakmak daha yerinde bir karar olacaktır.